

cipaux producteurs des matières premières. Cet état de choses ne subit aucun changement essentiel jusqu'à la Deuxième guerre mondiale.

Au cours de la Deuxième guerre mondiale et dans la période d'après-guerre, la circulation des capitaux privés décroît rapidement de sorte que les capitaux publics assument de plus en plus la fonction de financement international des pays sous-développés, tandis que la circulation des capitaux privés a lieu principalement entre les pays développés eux-mêmes. Dans la période de 1950—1962 17% d'investissements des capitaux privés seulement sont dirigés vers les pays sous-développés. Cependant, le décroissement constant de l'importance des matières premières dans le commerce mondiale donne lieu à un déficit chronique dans les paiements internationaux des pays sous-développés ce qui menace de compromettre entièrement le commerce entre les pays développés et les pays sous-développés. (A l'heure actuelle, les pays sous-développés ne participent qu'avec environ 17% au commerce mondial). L'analyse de ces mouvements mène à la conclusion que le financement sous forme d'aide gratuite ou par le crédit qui ne vise pas à la rentabilité bancaire pourra seul empêcher que les pays sous-développés ne soient pas complètement écartés du marché mondial à cause de leur insolvabilité totale dans les paiements internationaux. Les experts des Nations Unies considèrent que le déficit dans le bilan de paiement des pays sous-développés se montera en 1970 à 20 milliards de dollars. A cause du bouleversement de l'équilibre dans l'économie mondiale, qui fut établi à l'époque de l'impérialisme, le financement international modifie sa fonction et d'un moyen l'exploitation des pays sous-développés il se transforme en un moyen dont la fonction consiste à aider au rétablissement de l'équilibre de l'économie mondiale, sans lequel il n'y aura de progrès ni pour les pays développés ni pour les pays sous-développés.

О ПОРЕКЛУ НЕКСУМА

Нексум је једно од највише дискутованих питања правне историје Рима и историје права уопште. Велики број аутора, нарочито немачких, огледао се на овом проблему и створено је низ занимљивих теорија о природи и функцији нексума. Поменућемо Нибура (Niebuhr), Савињија (Savigny), Хушкеа (Huschke), Митајса (Mitteis), Кречмара (Kretschmar), Сергеа (Segre), Леви-Брила (Levy-Bruhl), Ленела (Lenel) а тиме није ни издалека исцрпљена листа (1). Овом питању је посветио своју докторску дисертацију и Иво Пухан, (2). И поред свих покушаја и преко двадесет хипотеза, иначе несагласни аутори у једном се готово сви слажу: римски нексум је још увек загонетка. Један од разлога је свакако у одсуству података. Писани извори о њему су махом описи римских правника који тај институт знају по кази-

(1) Niebuhr: Römische Geschichte, 7. Aufl., Berlin, 1873, Bd. I. S. 468 i sl; Savigny: Über das altrömische Schuldrecht, Vermischte Schriften, Bd. II, Berlin, 1850; Huschke: Über das Recht des Nexum und das alte römischen Schuldrecht, Leipzig, 1846. Mitteis: Über das Nexum, »Zeitschrift der Savigny-Stiftung« (=Z. S. S.) Rom. Abt., 1901; Kretschmar: Das Nexum und sein Verhältniss zum Mancipium, »Z. S. S.«, Rom. Abt., 1908; Segre: Il nexum. Archivio giuridico »Filippo Serafini«, 18 sv. No. 1. 1929; Lévy-Bruhl: Nouvelles études sur le très ancien droit romain, Paris, 1947; Lenel: Das Nexum, »Z. S. S.«, Rom. Abt., 1902.

(2) Историја старог римског нексума, дисертација брањена 1951 (дактилографисано).

вању а не из животног искуства будући да је у њихово време нексум већ био изашао из употребе. Поред тога, као разлог за жаловост покушаја да се објасни овај посао старог римског права истицано је: невођење рачуна о архаичном карактеру трансакција оног доба, мала пажња коју су теоретичари обрађали економском моменту, као и примена погрешног метода. Уместо да се заснива на упоредноправном проучавању старих и архаичних права, највећи број романиста је покушао да нексум објасни само на основу штурих, чак противречних података које пружа римска историја (3). У том смислу Ивлен (Huvelin) је писао: „Монографије се гомилају, али решење проблема не напредује: може се тврдити да неће ни напредовати догод се изучавање римског права не буде заснивало на темељном, потпуном и научном истраживању упоредног права“ (4).

Покушаћемо да укажемо на неке закључке као вероватне водећи рачуна о сва три елемента које истичу наведени аутори: архаични карактер трансакција, економску средину у којој се овај посао обавља и упоређивање са сличним институтима других народа, користећи и неке податке наше ране правне историје.

I. Савремене категорије: ствар и личност, облигација и стварно право, купопродаја и зајам нису биле у прошлости непремостиво одвојене. Због великог значаја који има форма, људи категоришу послове не према суштини ефекта и врсти облигације које стварају већ према облицима у којима се закључују. Мешање зајма и купопродаје било је утолико лакше што су улогу новца играли: јечам, жито, кожа, шкољке и други натурални производи. У вавилонском праву купопродаја у којој није дошло одмах до предаје ствари конструисана је као зајам. Говорило се: дајем ти новац на зајам а вратићеш ми роба. Или је даван јечам, жито на зајам а уговорано је враћање суме новца (5). И у Египту су сачувани папируси који почињу као продаја а завршавају се као зајам. Само је формулација нешто друкчија: ствар је предавана купцу и, ако није имао одмах новац, „цена му је давана на зајам“ до одређеног рока (6). Нису били ретки ни обрнути случајеви: да зајам узме облик купопродаје. Нарочито је кредит уз залог био погодан за то. Производ тога је *prasys epi lysei*, редован облик залагања у Атини, а донекле и фидуција римског права у свом првом облику.

Друга појава коју не треба губити из вида и која може да послужи као кључ за објашњење неких особина најстаријих трансакција јесте продавање слободних људи у ропство. Продавање заробљених непријатеља и дужничких робова, чланова породице или чак самог себе су раширене, готово редовне појаве у друштвима у којима постоје робови и где велики број људи живи у беди. Неке одлике старог права биле би нам много разумљивије ако бисмо имали у виду да су их често склапали људи на ивици смрти од глади. Не само нексум већ и много шта друго: ратови, буне, најез-

(3) Тако: Lévy-Bruhl: op. cit., p. 97.

(4) Huvelin: приказ неких теорија о нексуму у »L'Anée sociologique,« 1906—1909, p. 443.

(5) Boyer: Nature et formation de la vente dans l'ancien droit babylonien, Revue internationale des droits de l'antiquité, Bruxelles, 1953/2, pp. 46 seq.

(6) Pringsheim: A new and peculiar contract for cash payment with deferred delivery, Studia et documenta historiae et iuris, Roma, 1958, pp. 224 seq.

де варвара, па и само ропство могу да понекад чудно изгледају из перспективе цивилизације у којој више људи умире од претеране хране него од глади. Само нас неколико стотина година дели од периода у коме је хришћанска Европа знала за тако љуту глад да су људи искапали лешеве, продавали ближње за хлеб, убијали чак своју одојчад да би их појели (7).

У време републике Плаут говори о народу који живи у Тоскани „где су људи који сами себе продају“ (8). Документи из Месопотамије говоре о осиромашеним земљорадницима који себе продају у ропство (9). Плутарх пише како су многи Атињани пре Солона били принуђени да заложу своју децу „што ниједан закон није забрањивао“ (10). Ова појава није непозната ни код старих Келта. Цезар нам саопштава како су они „или због зајмова или због великих пореских дажбина морали да себе продају у ропство племенитим људима“ (11).

Једна наша народна песма говори о презадуженом Богдану који је све за дуг продао: њиве, хатове и воденице, али се није дуга „от’одио“, па је хтео да прода своју мајку (12). Хрвати су у XI веку продавали своја имања, жене са децом, браћу са целим породицама, синове и родитеље, па и саме себе. Неки Љутац је био дужан феудалцу Петру Црном 3 солида. Када је дошло време враћања зајма, предао се у ропство јер није имао новца. *Dedit se mihi servum*, констатује Петар у исправи (13). У Кини је доскора била честа појава да сиромаси продају своју децу, обично кћери, богаташима. Продавање и самопродавање људи је дакле општа појава на одређеном ступњу развитка и под одређеним условима.

Када се продаје најближи члан породице, вероватно уз пристанак самог продаваног, или када човек сам себе претвара у роба, свакако да га је љута невоља нагнала на то. Најчешће је то била глад. На глиненим плочицама нађеним у Нипуру, пореклом из VII в. пре н.е., сачувано је више уговора о продаји деце, често за симболичне цене (осам пута су предмет продаје кћери, само једном син). У неким од њих налази се формула: „Узми моје мало дете и омогући му живот[...] да бих се могао прехранити“ (14). Као цене за купљене њиве и људе у Супетарском картулару наводе се: три и по модија жита; једна свиња и 300 главица лука; четири хлеба и четири сира. А за неке послове се изричито каже да су закључени у гладно доба (*tempore famis*) (15). Ту нема двоумљења — ове уговоре су склапали људи

(7) Према анализима из 763 године глад, која је започела претходне године, „толико је узела маха да су човек човека, брат брата а мајка дете кидали на комаде и јели“. У једном документу из 1032 стоји: „Искапали су лешеве и прождирали их, јачи су убијали слабије, а мајке своју децу да тиме утаже глад“ (Оба податка по Кулишеру: Опћа економска повијест, I књ., превод Брандта, Загреб, 1960, с. 102).

(8) *Circulio*, IV, 1, ver. 21.

(9) Јусифов: Купля-продажа недвижимог имушества и частное землевладение в Еламе, Кlio. Beiträge zur alter Geschichte, 1960, S. 130.

(10) Солон, XVI.

(11) *De bello gallico*, VI, 15.

(12) Чулиновић: Народно право, Београд, 1938, с. 464.

(13) Супетарски картулар, приредили Скок и Новак, Загреб, 1952, с. 110—114.

(14) Податак код Finley: *La sevitute pour dettes* „Nouvelle Revue Historique.“ 1965/2, pp. 164—165.

(15) Супетарски картулар, с. 112.

празна стомака. Сијамско право, које има доста архаичних црта и извесне сличности са старим римским правом, назива зајам са каматом *ки*. Ова реч се преводи као „посао који закључује неко у беди да би спасао живот узимајући животне намирнице“ (16).

Коме прети смрт од глади може да прода нешто да би се прехранио. Али ако нема имовине, једино може да прода своје укућане или самог себе. Леп пример за ово даје Св. писмо који је толико карактеристичан да га наводимо у целини:

„Јосиф насели оца свога и браћу своју и додели им имање у земљи египатској на најбољем месту те земље, у крајини Рамсесовој, као што беше наредио Фараон. Јосиф снабде хлебом оца свога и браћу своју и сав дом оца свога према броју деце.

„Али нешта хлеба у свој земљи, јер глад беше врло велика и земља египатска и земља Канаанска очајаваху од глади. Јосиф купи сав новац који нађе у земљи египатској и земљи Канаанској за жито које куповаху и унесе тај новац у кућу Фараонову. А кад нешта новца у земљи египатској и земљи Канаанској, сви Египћани дођоше к Јосифу говорећи: Дај нам хлеба! Зашто да пред тобом издахнемо? јер новца више нема. Јосиф рече: дајте стоку своју и даћу вам хлеба за стоку, кад новца нема. И они доведоше к Јосифу своја стада и Јосиф им даде хлеба за коње, за овце, за говеда, за магарце. Тако их оне године прехрани хлебом за сву стоку њихову.

„Кад та година прође, дођоше они к Јосифу опет и друге године, говорећи: Не можемо сакрити од господора свога да је новца нестало, а и стока коју имасмо у нашега је господара; а сад већ ништа нема пред господарем нашим осим телеса наших и њива наших. *Купи и нас и наше њиве за хлеб, да с њивама својим постанемо Фараоновим робови.* Дај нам жита да посејемо, да останемо живи и сви не помремо, и да земља не опусте“ (Подвукао О. С.) (17).

Ето примера како људи добровољно, ако изузмемо принуду глади, постају робови. Тако се поред ратова као извор ропства јавља невоља и глад.

Ове појаве купопродаје људи нису сасвим неспојиве са зајмом. *Продавање члана породице, самопродавање људи, зајам са каматом који је кроз поступак персоналне егзекуције у крајњем резултату давао дужничко ропство, настали су на темељу исте преке потребе и имају исте крајње последице.* Та веза се не огледа једино у истим узроцима и последицама: она је још много ближа. Многе околности на ово указују.

Хамурабијев законик у чл. 117 прописује: „Ако се неко задужи, прода за новац или у дужничко ропство жену, или кћер, онда су дужни да служе у кући купца или повериоца три године, у четвртој години пустиће их на слободу.“ Помињање задуживања, одн. зајма и продаје укућана у истом члану указује на постојање блиске везе између ове две појаве.

Занимљиво је да „Индијанци“ из племена Куакијатл, када једно лице које ужива лош кредит узима зајам, називају тај акт „продаја роба“ (18).

(16) Lingat: Les origines du prêt à intérêt au Siam, »Nouv. Revue Hist.« 1950, p. 230.

(17) Свето писмо, књига постања, гл. 47, 11—12 (превод Бакотића). Ово није једини фрагмент од интереса за наш предмет. Карактеристичан је и овај: „Богаташ намеће своја правила сиромашу и зајмопримац постаје роб зајмодавца“ (Пров. 22, 7).

(18) Maus: Essai sur le don, forme et raison de l'échange, Sociologie et anthropologie, Paris, 1950 (чланак је писан знатно раније), p. 212.

У папуанском и меланезијском језику иста реч се употребљава за куповину, продају и зајам (19). Драгоцени податак нам даје у истом смислу и сијамска терминологија. Сам акт закључења зајма са каматом (не и бесплатни зајам) зове се *кромат'ан*. Исти назив се употребљава за уговор којим се слободни човек даје у ропство, којим сам себе продаје (20).

Све је то доказ да су продаване у робље и зајам са каматом били у многим старим правима или веома блиски или чак један исти институт. Није искључено да су неки облици каматног зајма настали трансформацијом купопродаје. Иако је тешко о томе са извесношћу говорити, неки подаци омогућују делимичну реконструкцију овог процеса, остајући ипак на терену хипотезе.

Вероватно је испрва продаја слободних људи одмах и неопозиво претварала њих у робове. За нешто хране или новца, сиромаш у невољи је постајао роб имућнијег суграђанина или му је давао чланове своје породице. Такав облик овај институт је могао имати на самим почецима цивилизације: у Атини пре Солонових реформи, у Риму у време формирања државе (21). Иако имовинске разлике још увек нису велике, оне су довољне да у време несташнице хране приморају део становништва да се потчини групи имућнијих, прихватајући сваки услов. Први формиран већи поседи, које њихови власници не могу обрадити својом снагом и снагом својих укућана, нагнали су их да траже допунску снагу са стране у заробљеним непријатељима и осиромашеним суграђанима. И касније, када се зајам одвојио од самопродавања за храну, мотив зеленаша често није био интерес него радна снага или дужнички роб. Какав је рачун повериоца да да зајам некоме који вероватно нема никакве имовине нити има наде да ће бити у стању да врати примљено, а да и не говоримо о каматама? Они су овим „зајмовима“ хтели да дођу до радне снаге (22). Уколико је била већа беда утолико је већи број људи губио статус слободних. Ако је веровати Тит Ливију, у Риму су готово сви плебејци допали дужничког ропства (23), а ситуација у Атини једва да је била друкчија (24). То је у оба случаја изазвало побуне и законодавне интервенције. На Истоку нема података о неким бунама дужничких робова али и овде су доношени закони који су ограничавали права повериоца и покушали да ситуацију дужничког роба учине привременом а не дефинитивном. Такав је смисао чл. 117 Хамурабијевог законика,

(19) Op. cit., p. 193.

(20) Lingat: op. cit., p. 211.

(21) V. Lotze: Nectomoroi und vorsolonisches Schuldrecht, »Philologus«, CII, 1958, pp. 1—12; Finley: op. cit., p. 172, n. 48.

(22) На ову тежњу зајмодавца указује Финли у наведеном чланку. Он наводи на с. 168 податак из књиге Данијела и Алисе Торнер (Thorner: Land and Labour in India, Bombay — London, 1962, p. 9) по коме је у прошлости на пољима Индије било вероватно више људи који су радили као дужнички робови него што је било слободних радника.

(23) Totam plebem aere alieno demersam esse, пише Ливије (Ab urbe condita, II, 29).

(24) „Сиромаси, оптерећени дуговима које су узели од богаташа, били су принуђени да им дају 1/6 производа земље [...] или да заложу своју личност, те су долазили под власт својих поверилаца, који су их задржавали као робље или их продавали у страним земљама: многи су морали да продају своју децу што ниједан закон није забрањивао или су бежали из земље да би избегли свирепост зеленаша,“ пише Плутарх (Солон, XVI).

библијског „јубилеја“ који је проглашаван сваке седме године, Бокхорисових реформи у Египту. У овим променама, које су од трајног дужничког роба створиле привременог, нису толику улогу одиграле буне и државне интервенције, колику су имале опште економске околности које су се битно измениле. Јалов ће бити сваки закон који забрањује извршење на личности и продавање слободних ако су друштвени односи и сиромаштво такви да погодују дужничком ропству. С правом је Финли (*Finley*) приметио да су аболације дужничког ропства пре „програмскополитичке“ природе него што су ефективно укинуле последице задужености на личности дужника (25). Заиста је тешко законима спречити добровољно самопродавање када је беда толика да људи радије постају робови него што ће умирати од глади. Против укидања персоналне егзекуције могу бити сами дужници јер им она ништи сваки кредит, будући да у „гладно доба“ не могу ништа да понуде кредиторима до своје слободе. Тек када се људско друштво одвојило од живота на ивици глади, онда су ове мере могле имати неки домашај.

Осим тога што је дужничко ропство постало временски ограничено, те је господар могао да ослободи роба после 3, 4 или 7 година, ситуација оног који се продао или постао дужнички роб постала је привремена и услед могућности откупа. У Сијаму, роб из уговора *кромат'ан* је у свако време откупив било да сам плати своју цену или да други то учине. Сијамски законик је још прописивао да се може откупити и „дете које је дато на исхрану“. Ако би његови родитељи платили вредност хране коју је појело, могли су да га врате у свој дом (26). И у Атини је вероватно још пре Солона постојала могућност откупа дужничких робова. Како би иначе могао Солон да откупи све Атињане који су били продати у Атини и ван ње?

После инстантне купопродаје и продаје са правом откупа (или оне које је само за извесно време стављала дужника под власт повериоца), трећи облик на овом путу могла је бити условна и орочена купопродаја. Онај који је извршио над собом манципацију, који се продао, уговарао је могућност да још неко време буде слободан и да покуша да се до одређеног рока откупи. Нексум у облику какав се описује у делима аналита и лингвиста представљао је вероватно овакву врсту трансакције, као што ћемо покушати да покажемо. Ако дужник не врати цену, поверилац је могао да „стави руку“ на њега и да га одведе у свој *ergastulum*.

Оваква клаузула је лишавала купца, у ствари зајмодавца, дужничког рада за време док је на слободи. Она је за повериоца свакако значила извесно лишавање. Зато је морала бити уговорена накнада у новцу или у делу дужничког рада. Један од облика зајма који познаје сијамско право је зајам где поверилац уместо камата добија одређени рад дужника. При сетви, жетви, осталим радовима пиринчаним пољима, када зида кућу, жени сина и у другим одређеним ситуацијама дужник је морао да ради за повериоца или да му за то време плаћа камате (27).

У подножју источних Хималаја живи народ Апа-Танис који је све доскора био ван сваког утицаја европске цивилизације, са обичајима који

(25) *Finley: op. cit., p. 179.*

(26) *Lingat: op. cit., p. 222—223.*

(27) *Ibidem.*

су задржали многе архаичне облике. Дужник је морао да ради код повериоца или лица које му овај назначи. Уколико је износ дуга велики и не може га на тај начин „исплатити“, његова ситуација постепено постаје ситуација правог роба (28).

Поред плаћања камата или рада, могао је дужник и на други начин да искупи своју слободу за време трајања зајма. Занимљив је један документ из Асирије, из другог миленијума пре н. е. У њему налазимо клаузулу: „Жена дужника живећи у кући повериоца као гаранција и оног дана када дужник врати жито, новац и камату, повратиће своју жену“ (29). Овде, дакле поред камате дужник даје своју жену чијим „услугама“ вероватно може да се служи за време трајања зајма.

И у Риму, и поред извесне нејасноће текста, помиње се човек који за новац који дугује, даје или продаје „у ропство свој рад“ (Слободан човек који (про)даје у ропство свој рад због дугованог новца све док не исплати, назива се нексус, као што се због дуга назива задужен) (30).

У оваквом облику продаја се битно приближила зајму, остајући по форми преношења својине, врста манципације или аутоманципације, она се претвара по суштини у кредитну операцију.

И касније, када се зајам потпуно одвојио од купопродаје, задржали су се трагови некадашњег односа субординације између дужника и повериоца, дужност покорвања зајмодавцу. У извесном смислу, као да је и даље ова трансакција одмах производила дејство према личности дужника. Тако сијамски законик прописује да ће у случају да се дужник и поверилац из зајма потуку, одговорати само дужник. Ово право није примењивано ван уговора о зајму. То се тумачи као траг некада много веће подређености дужника. Обавеза се зове *ни*, зајмодавац *кау ни*, зајмопримац *лук ни*. *Кау* значи господар а *лук* потчињено лице. Овај израз *лук ни* значио би према томе потчињено лице које је путем зајма дошло у тај положај (31). У истом смислу, као траг потчињености, може се схватити и комбинација речи *дужан* и *послушан* коју каткад срећемо у нашим народним песмама: „А за тебе, бане, пропитује, ко да си му дужан и послушан“ (32).

Занимљиво је још једно правило из сијамског права, а ово право је у многим погледима сачувало архаичне црте, тако да потсећа на старо римско право. Ако дужник умре, његови наследници обавезни су да врате главницу али не и камату (33). И ово правило могло би се објаснити пореклом каматног зајма од купопродаје. Главница је цена за продатог члана коју користе укућани као целина. Касније, када је продаја постала условна

(28) C. von Furer-Haimendorf: The Apa-Tanis and their Neighbours, London, 1962, ch. IV.

(29) Документ бр. 56 из збирке коју су 1928 објавили Давид и Ебелинг у часопису »Zeitschrift für vergl. Rechtswissenschaft«. XLIV, 1928, pp. 305—381.

(30) Varro: De lingua latina, VII, 105: Liber qui suas operas in servitutum pro pecunia quam debet dat, dum solveret, nexus vocatur, ut ab aere oberatus. Интерпретација овог добро познатог фрагмента коју даје Финли (н. д., с. 173—174) изгледа нам прихватљива. Уместо традиционалног: док не плати (dum solveret), он предлаже: док радом не отплати, док не одради свој дуг. То изгледа логично у композицији: saus operas [...] pro pecunia [...] dat.

(31) Лингат: оп. цит., п. 221

(32) Чулиновић: н. д., с. 463.

(33) Лингат: оп. цит., с. 223.

и орочена, продани члан је уговарао да још неко време буде на слободи а за узврат је дуговао камате или рад. То је била врста његовог личног пакта са којим породица није имала ништа. Тако је камата теретила њега лично као обавеза из уговора који је он закључио, а главница породицу која је према првобитном изгледу посла била корисник главнице.

Све ово наводи на закључак да су, ако не зајам са каматом уопште, а оно бар неки и то најтежи облици његови, имали корен у продавању и самопродавању људи за новац или храну. После овог општег разматрања, прећи ћемо на податке који нам у том погледу даје римска правна историја.

II. Готово искључиви фонд којим се покушавала решити загонетка нексума најчешће су релативно малобројни подаци које нам даје римска историја. Ливијеви списи бацају довољну светлост на опште прилике под којима је нексум закључиван, на раширеност посла, политичке последице његове (34), другим речима на све осим битног: шта је била суштина нексума и како га правно категорисати. Поред тога постоје дефиниције које нам дају фололози, фрагменти цитата из закона од XII таблица, делови говора Цицерона и други извори (35). Сви ти подаци су много пута употребљивани, тумачени и коментарисани.

Комбинација правник-историчар носи собом опасност да се историјском феномену приђе методом тумачења правне норме. Морамо напустити намеру да све податке који се односе на нексум повежемо у савршено логичан и кохерентан систем. Доста је енергије, на пример, утрошено на разјашњавање опречности у ставовима Манилија и Муције, на коју опречност указују још римски писци (36). Нексум се несумњиво развијао, сведочанства о њему су махом из периода када је престао да се употребљава, а документи који су дошли до нас резултат су бројних преписивања рукама људи који нису морали бити ни вични ни стручни. Уз сву малу веру коју треба поклонити ионако оскудним изворима, они ипак допуштају могућност да се у нексуму види варијанта самопродавања, облик сличан онима какве срећемо и у осталим заједницама сличног културног и привредног ступња. Да би се спасли глади или друге невоље плебејци у беди, „давали су се у нексум“ (*nexum se dabat*) тј. постајали су врста робова поверилаца — патриција.

Ситуација у Атини пре Солонове реформе показује упадљиву сличност са оном у Риму пре закона Петелија Папирија. И овде налазимо исту

(34) Из Ливијеве историје се види да су се плебејци задуживали због необрађених имања и ратова, да су се некада бацали у Тибар мучени страшномо глађу, да су масовно одвођени у куће патриција тако да је сваки патрицијски дом постао врста приватне тамнице. Када је почео рат са Вејима „држава је пламтела унутрашњом мржњом између патриција и плебејаца највише због дужника из нескума“ (*Ab urbe condita*, II, 23—24, 29, VI, 36) Тацита је зеленаштво било најоштрији узрок побуна и раздора (*Annales*, VI, 16).

(35) *Sexti Pompei Festi De verborum significatu*. Приредили Lindsay i Wallace. Lipsiae, 1913, под *nexus aes*; Varro: *De lingua latina*, VII. 105; Cicero: *De oratore*, III. 40; *Pro Murena*, 2 и други извори. Леп преглед ових извора код Пухана: Историја старог римског нексума, део I.

(36) Према Варону (наведени фрагмент његовог дела *De lingua latina*), Манилије је сматрао да појам нексума обухвата све послова *per aes et libram*, укључујући и манципијум. Муције, напротив, изузима маципијум из категорије нексума.

презадуженост, масовно дужничко ропство и незадовољство сиромаша које је претило експлозијом. Има мишљења да је у Атини пре Солона дужничко ропство наступало одмах после закључења зајма (37). Ако је такав ефект ове трансакције, зар се уопште може говорити о зајму? Када неко прими новац и одмах постане дужнички роб повериоца таква трансакција нити је кредит нити је зајам. То је пре самопродавање, аутоманципација.

Разлози за закључак да је нексум у суштини врста самопродавања, аутоманципације су следећи:

1. По облику се нексум не разликује од манципације. Нункупације су свакако друкчије гласиле, али и овде имамо пет сведока, вагу и либрипенса. По форми је и нексум *imaginarium quaedam venditio*, како каже Гај (*Inst.* I, 113). А најчешће су ови фактивни послови некад били стварни; имагинарна продаја била је некад реална, када се уистину мерила количина бакра која је играла улогу средства плаћања, односно цене.

2. Предмет зајма: *aes rude* или *aes signatum*, новац или храна су *res nec mancipi*. Да би се пренело право својине на њима довољна је проста предаја. Али човек односно роб спада у *res mancipi*. Зато је био потребан свечан ритуал. Формалност је била потребна не ради оног што дужник добије, већ ради стицања на страни повериоца. Личност дужника је предмет посла, *quid debetur*, стога је потребно присуство сведока, либрипенса и свечане формуле.

3. Чак и они који не прихватају тезу о аутоманципацији дужника признају како извори допуштају овакав закључак. Ливије, Дионисије, а донекле и Варон и Цицерон говоре о нексуму тако да је по њиховом мишљењу ступити у нексум и ступити у дуговинско ропство потпуно истоветно (38). Такво је мишљење аутора који додуше живе у време када је нексум већ аброгиран али који су ипак много ближи духу епохе него што је то случај са савременим романистима.

4. Према претежном схватању поверилац из нексума је могао и без интервенције магистрата да подвласти дужника, да га свеже (*nectere*) и доведе у свој *ergastulum* (39). Овакав би поступак био чудан да је из нексума настајало обично потраживање гарантовано слободом дужника. Зашто поверилац није редовном *manus iniectio*-m долазио до остварења свога права? Ако је нексум врста купопродаје, онда је понашање повериоца савршено разумљиво. Купац редовно не мора да се обрати суду ради преузимања купљене ствари, тј. нексума.

5. Говори се како у Риму слободан човек није могао бити роб. Притом се позива на Цицерона, Калистрата и Диоклецијана који тврде да ниједан Римљанин не може постати роб путем *conventio privata* (40). То је принцип

(37) D. Lotze: op. cit., p. 1—12; Finley: op. cit., p. 172.

(38) Пухан у необјављеној дисертацији, (с. 193—194) пише: „Ливије и Дионисије, а донекле и Варон и Цицерон говоре о нексуму тако да је немогуће отети се утиску да је по њиховом мишљењу ступити у нексум и ступити у дуговинско ропство потпуно истоветно“.

(39) Тако Girard: *Manuel de droit romain*, Paris, 1936, p. 506; Thierry: *Le nexum et lesdebiturs á Rome*, Caen, 1889, pp. 101 seq. Насупрот томе Monier (*Droit Romain*, II, Paris, 1936, p. 19), сматра да је поверилац могао да приведи дужника и без интервенције магистрата једино ако је дужник пристао на то.

(40) Cicero: *Pro Coecina*, 33; C. J. VII. 16; D. XL, 12. 37.

цивилизованог Рима. Да ли је он важио вековима пре тога у она сурова времена када је дужник, слободан човек, могао да буде исечен на комаде ако не врати дуг? Зашто би Римљани на прагу цивилизације били друкчији од Грка, Сијамаца, Германа, Јужних Словена, у којих је несумњиво постојало продавање и самопродавање слободних људи у ропство? Речи које налазимо у нашим исправама у којима феудалци констатују како им се неки кмет продао као роб (*dedit se mihi servum*) неодољиво подсећају на *petit se dabit* које срећемо код Ливија. И у једном и у другом случају у суштини је била реч о истом. Ако је самопродавање људи било познато у етнички хомогеним друштвима, утолико је разумљивије у Риму где су дужници плебејци ван гентилне организације патриција. Може се очекивати да је рани римски зеленаш био још свирепији према дужнику јер га није спутавао обзир који би можда имао према припаднику своје родовске заједнице (41).

6. Код нексума пада у очи да је утаначење камата, као и код мутума, било ван бити самог посла. Колике ће бити камате, да ли ће дужник дати рад уместо њих, све ово као да је ван главног тока нексума, као да је неки додаток који можда у почетку није ни постојао (42). Када је нексум био самопродавање које је одмах производило своје дејство, тога није ни било.

Несумњиво је да је нексум претрпео велике промене. У првобитном облику овог посла дужник је одмах долазио под власт поверилаца. Касније је поверилац остављао могућност дужнику да се откупи, тако да нексум постаје орочен посао. Од врсте продаје претвара се у кредитни посао, облик зајма, на сличан начин на који је фидуција од начина за преношење својине постала средство обезбеђења. На крају је нексум постао апстрактна *imaginarium venditio* која је служила различитим циљевима.

III. На крају да се упитамо: шта ново овакво гледање на нексум доноси? Речено је већ да покушаја објашњења нексума има преко двадесет. Већ после првих пет или шест ниједан више није био савршено оригиналан већ је представљао варијанту постојећег схватања. Такав је случај и са изнетом хипотезом. Она се наставља на теорију о самозалагању Нибура (43), на Митајсово објашњење нексума као посла са квази-реалним, стварно-правним ефектом и на Момзенову конструкцију условне продаје самог себе (44). Ипак се она разликује донекле од ових и у ставовима и у методу. Прва двојица, Нибур и Митајс, били су сувише импресионирани државном организацијом Рима оног времена и „правним поретком“ његовим. Отуда су ову институцију везивали за грађански поступак и интервенцију државних органа. Тако је Нибур инсистирао на адикцији коју је изрицао магистрат на основу доспелог нексума (45). И Митајс је у објашњењу овог

(41) Родовски морал, чији су остаци у то време свуда присутни, спречавао је експлоатацију саплеменика. Вероватно је прва камата узимана најпре од иноплеменика. (О томе пише у мом чланку: О настанку зајма и камата, који ће бити објављен у „Зборнику радова посвећеном успомени проф. Вајса“).

(42) Ово је запазио Тјери (Thierry): н. д., с. 118—120.

(43) Niebuhr: *Römische Geschichte*, Berlin, 1873, Bd. I, p. 468 seq.

(44) Mitteis: op. cit.; Mommsen: *Nexum*, „Z.S.S.jj Rom. Abt.“, 1902, s. 348—055.

(45) Niebuhr: op. cit., s. 474—475.

института полазио од поступка: да би избегао страшне последице *manus iniectio*, дужник је склапао са повериоцем нексум поводом већ постојећег дуга. Тако је поверилац стицао врсту стварног права према личности дужника, али које је санкционисано путем *legis actio sacramento in personam* (46).

Из перспективе времена у коме ови аутори живе тешко је схватити да би неко добровољно себе продао а затим, када треба извршити обавезу, и предао у ропство богатом патрицију. Отуда су они мишљења да је нужно ослањање повериоца на државни апарат. Али и слобода и држава у време када је нексум у примени имали су другачији значај и домашај. Разлика између редовне егзекуције, која је пуна остатака самозаштите и самопомоћи странака, и приватног остваривања права није била тако велика. Државни апарат је минималан и има донекле обележје унутрашње организације патриција, који су махом повериоци. Са друге стране, сама слобода мало значи за плебејца у беди. У време када се плебејци, мучени страшном глађу, бацају у Тибар, о чему пише Тит Ливије (47), они ће бити срећни да их неко купи као робове. Сетимо се већ поменуте плочице из VII в. пре н. е. пронађене у Нипуру у којој отац готово преклиње, нудећи своје дете на продају: „Узми моје мало дете и омогући му живот [...] да бих се могао прехранити.“ Не само када су повериоци имали за собом ауторитет права него и у потоњој историји, када је било забрањено уговорити губитак слободе путем *conventio privata*, задржала се у извесној мери пракса самозалагања слободних људи. Чак и онда када је то било супротно закону, повериоци су претварали суграђане у робове или квазиробове. Зато су закони, вековима после *lex Poetelia Papiria*, изнова забрањивали *servire creditoribus* (48). Отуда је у праву Момзен који је одбацио ова схватања адикције и *legis actio sacramento in personam*. По њему је нексум била условна и орочена продаја и поверилац је, што је раширена појава у старим правима, могао да узме своју ствар гдегод је нађе (49). Оваквом схватању, изнетом у једном сувише сажетом чланку, покушали смо да додамо неки нови аргумент и једну нову димензију. Хтели смо да укажемо на везу која постоји у старим и архаичним правима између купопродаје и зајма уопште а посебно између самопродавања и задуживања и да на путу трансформације једног института (аутоманципације) у други (зајам) нађемо место за римски нексум. Тако би нексум био варијанта појаве која је готово општа на овом ступњу развоја: због глади људи се продају и постају робови, касније њихов положај постаје временски ограничен или се самопродавање закључује под одложним условима, чиме се врста инстантне манципације претвара у кредитни посао, купопродаја у облик зајма.

Др. Обрад Станојевић

(46) Mittes: op. cit., s. 118 seq.

(47) Ab urbe condita, IV, 12.

(48) С. J. IV, 10, 12 из времена Диоклецијана и Максимилијана.

(49) Mommsen, op. cit.

R É S U M É

Sur l'origine du nexum

La vieille et archaïque terminologie permet de conclure qu'entre la vente et l'emprunt dans l'histoire la plus ancienne il existait un lien étroit. Particulièrement frappant est ce lien entre le prêt à intérêt et la vente de sa propre personne. Il n'est point exclu que certaines formes de prêts, et les plus cruelles même, s'étaient développées de la vente des hommes libres pour la nourriture dans les années de disette (*tempus famis*). Se basant sur le régime du prêt dans certains systèmes juridiques (Code d'Hammourabi, droit siamois, droit romain jusqu'à la *lex Poetelia Papiria*, Athènes avant Solon) et sur quelques données que nous fournissent les chansons populaires, il est possible de reconstruire, dans une certaine mesure la façon dont la vente instantane des hommes libres s'était transformée en prêt. La vente du membre de famille ou de sa propre personne transformait d'abord, sur le champ et irrécouvrablement, l'homme libre en esclave. Plus tard son statut devient temporairement limité, soit à cause de la possibilité du rachat, soit à cause des interventions des législateurs qui, sous la pression du mécontentement des pauvres, limitent la durée de cette servitude. Pourtant, cette opération n'avait pas encore perdu par là le caractère d'automancipation, de vente. Lorsque la vente fut devenu conditionnée et à terme (si la vendu ne se rachetait pas jusqu'au terme déterminé, le acheteur avait le droit de la prendre avec lui comme son esclave), on a passé du terrain de transaction instantane sur le terrain de crédit: l'automancipation se transforme en une espèce d'emprunt. La première indemnité, provenant du prêt, qui ne devait pas toujours consister en argent, mais plus souvent en travail, fut le prix pour la liberté provisoire que le débiteur obtenait et pour la possibilité du rachat qu'on lui offrait.

La place du *nexum* romain, tel que les sources nous le présentent, doit être recherchée sur la voie de transformation de la transaction à effet de droit réel qui agissait sur la personne du débiteur, en une transaction de crédit et d'obligation.

ЈОВАН ЦВИЈИЋ

И САВРЕМЕНА СОЦИОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА

„Сваки научни радник полази од метода и резултата који су други створили. Сви се ми пењемо једни на раменима других“.

Ј. Цвијић: *Балканско Полуострво и Јужнословенске земље. Основи антропогеографије* (књ. I, с. 184).

I. Проучавање друштвеног живота у нас није без традиције како смо склонили да мислимо па према томе и корене наше друштвене науке, посебно социологије, тражимо углавном у периоду после Револуције. Кад ово кажемо онда мислимо на оне научнике које не карактеришу сакупљачке склоности појединачних искуствених чињеница већ и способност заснивања ширих теоријских оквира истраживања. Појава несразмере између емпиријских и